(तुंते) २स्वर्ज्जनायाञ्च । स्वार्थे कन् । ३कृष्णजीरके ।

उपकुर्व्वाण पु० उपकुरुते गुरोर्दक्षिणादानादिना उप+कृ-शानच् । समावर्त्तनयोग्ये स्वाध्यायग्रहणावधिकब्रह्मचर्य्यवति १ब्रह्मचारिणि "न पूर्व्वं गुरवे किञ्चिदुपकुर्वीत धर्म्मवित् । स्नास्यंस्तु गुरवेऽऽहृत्य शक्त्या गुर्व्वर्थमाहरेत्" मनुना स्नास्यतएव गुरूपकारविधानेन ततः पूर्व्वमुपकारकर्त्तृत्वनिषेधेन चास्यैवोपकर्त्तृत्वात्तथात्वम् । ब्रह्मचारी हि द्विविधः नैष्ठिक उपकुर्वाणश्च । यो निरवधि मरणान्तम् उपनयनादूर्द्ध्वं गुरौ वसति स नैष्ठिकः । यस्तु स्वाध्यायग्रहणान्तं गुरौवसन् गुरुणानुज्ञातः गुरोरुपकारं कृत्वा स्नानमाचार्य्यं करोति स उपकुर्व्वाणः । स्नास्यतो दक्षिणा च मनुनोक्ता यथा "क्षौमं हिरण्यं गामश्वं छत्रोपानहमासनम् । धान्यं शाकञ्च वासांसि गुरवे प्रीतिमावहेत्" । आश्व० गृ० ३,८,१,२ तु "अथैतान्युपकल्पयीत समावर्त्त्यमाने मणिं कुण्डले वस्त्रयुगं छत्रमुपानद्युगं दण्डं स्रजमुष्णीषमनुलेपनमाञ्जनमुष्णीषमित्यात्मने चाचार्य्यं च" "यद्युभयोर्न विन्देताचार्य्यायैव"। एकादश द्रव्याण्युक्तानि एतच्चोपलक्षणं गुरोरभिलषितं दद्यादित्यत्रैव तात्पर्य्यम् अत एव या० स्मृ० "गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया" तद्वरदानमेवोक्तम् "गुरवे पूर्व्वोक्ताय वरमभिलषितं यथाशक्ति दत्त्वा स्नायात् तदशक्तौ तदनुज्ञयाऽदत्तवरोऽपि" मिता० । संज्ञायां कन् तत्रैव । "उपकुर्वाणकास्तु स्वाध्यायग्रहणार्थाः" का० उ० भा० । ताच्छील्ये चानश् । २उपकारशीले त्रि० ।

उपकुल्या स्त्री उप+कुल-अङ्गा० नि० । १पिप्पल्याम् (पिपुल) अम० "हरिद्रोपकुल्याविशालेत्यादि" सुश्रु० तत्पर्य्यायगुणादि भा० प्र० दर्शितं यथा
"पिप्पली मागधी कृष्णा वैदेही चपला कणा । उपकुल्योषणा गौण्डी कोला स्यात् तीक्ष्णतण्डुला । पिप्पली दीपनी हृद्या स्वादुपाका रसायनी । अनुष्णा कटुका स्निग्धा वातश्लेष्महरा लघुः । पित्तला रेचनी हन्ति श्वासकासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मार्शःप्लीहशूलामवातान् । आर्द्रा कफप्रदा स्निग्धा शीतला मधुरा गुरुः । पित्तप्रशमनी सा तु शुष्का पित्तप्रकोपिनी । पिप्पली मधुसंयुक्ता मृदुः कफविनाशिनी । श्वासकासज्वरहरी हृद्या मेधाग्निवर्द्धिनी । जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्ये च शस्यते गुडपिप्पली । कासजीर्णारुचिश्वासहृत्पाण्डुक्रिमिरोगनुत् । द्विगुणः पिप्पलीचूर्णाद्गुडोऽत्र भिषजां मते" ॥ उपगतः कुल्याम् द्वितीयासमासः अत्या० स० । कुल्योपगते त्रि० । २सामीप्यादौ अव्ययी० । ३कुल्यासामीप्यादौ अव्य० ।

उपकुश पु० सुश्रुतोक्ते १मुखरोगभेदे । "मुखरोगाः सप्तस्वायतनेषु" इत्युपक्रम्य ओष्ठादीनि सप्तायतनानि उक्त्वा "दन्तमूलगतास्तु शीतादो दन्तपुप्पुटको दन्तवेष्टकः शौषिरो महाशौषिरः परिदर उपकुशोदन्तवैदर्भौ वर्द्धनोऽधिमांसो नाड्यः पञ्चेति" दन्तमूलगतानुक्त्वा "वेष्टेषु दाहः पाकश्च तेभ्योदन्ताश्चलन्ति च । आघट्टिताः प्रस्रवन्ति शोणितं भन्द्वेदनाः । आध्मायन्ते स्रुते रक्ते सुखं पूति च जायते । यस्मिन्नुपकुशः स स्यात् पित्तरक्तकृतागदः" । लक्षितः । "तयोर्ध्योभयतः कार्य्यं शिरश्चोपकुशे तथा" सुश्रु० । सामीप्यादौ अव्ययी० । २कुश इत्यर्थे २कुशसामीप्ये च अव्य० । उपगतः कुशम् अत्या० स० । ४कुशोपगते त्रि० ।

उपकूप त्रि० उपगतः कूपं अत्या० स० । १कूपोपगते देशे सामीप्यादौ अव्ययी० । २कूपसामीप्ये ३कूप इत्यर्थे च अव्य० ।

उपकूल न० कूले कूलस्य समीपं वा अव्य० । १कूलेइत्यर्थे । २तीरसामीप्ये च अव्य० । "उपकूल स कालिन्द्याः पुरीं पौरवभूषणः" रघुः ततो भवादौ अण् "अव्ययो भावाच्चेति" पा० "परिमुखादिभ्य एवेति" वार्त्तिके नियमनाद्न अत्र । औपकूलः तद्भवादौ त्रि० ।

उपकृत त्रि० उप+कृ-क्त । १कृतोपकारे यस्योपकारः कृत स्मिन् । भावे क्त । २उपकारे न० "उपकृत बहु तत्र किमुच्यते सुजनता ग्रथिता भुवि परम्" सा० द० । उपकृतमनेन दृष्टा० इनि । उपकृतिन् येनोपकारः कृतस्मिन् त्रि० स्त्रियां ङीप् ।

उपकृष्ण त्रि० उपगतः कृष्णम् अत्या० स० । १कृष्णोपगते उपाद्दृष्टाच्चकृत्वेऽपि गौरा० पाठात् नान्तोदात्तता । सामीप्यादौ अव्ययी० । २कृष्णसामीप्यादौ अव्य० । [समर्थे च ।

उपकृ॒प्त त्रि० उप-कृप-क्त । १नियते २विन्यस्ते ३उपभोगाय-

उपकोसल पु० कमलापत्ये ऋषिभेदे । "उपकोसलोह कामलायनः सत्यकामे जाबाले ब्रह्मचर्य्यमुवास" छा० उ० "उपकोसलोनामतः कमलस्यापत्यं कामलायनः" भा० ।

उपक्रम पु० उप-क्रम-घञ् न वृद्धिः । १उपायज्ञानपूर्व्वकारम्भे, २प्रथमारम्भे "ज्योतिरुपक्रमात्तु तथाह्यधीयत एके" "समानाञ्चास्तृत्युपक्रमादमृतत्वं चानुपोष्य" शा० सू० । "तत्र च प्रतिक्रर्व्वन्ति यदि पश्यन्त्युपक्रमात्" भा० व० २१५ अ० । "उपक्रमोपसंहारौ—हेतु-